

**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ**

**НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ЦЕНТР ГУМАНІТАРНОЇ
ОСВІТИ**

КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

і плани семінарських занять з дисципліни

«ПСИХОЛОГІЯ І СОЦІОЛОГІЯ»

Харків 2020

Методичні вказівки і плани семінарських занять розглянуто та рекомендовано до друку на засіданні кафедри філософії та соціології 9 червня 2020 р., протокол № 8.

Методичні вказівки і плани семінарських занять підготовлено з метою доповнення і розширення методичного забезпечення дисципліни «Психологія і соціологія». Методична розробка містить тематичний план курсу, методичні рекомендації щодо організації самостійної роботи студентів, плани семінарських занять, основні поняття і положення до кожної теми, перелік питань для обговорення та ситуативні задачі (кейси), теми для написання рефератів та есе, список літератури.

Методичні вказівки і плани семінарських занять призначено для студентів будівельного, механіко-енергетичного, економічного факультетів денної форми навчання.

Укладачі:

доценти В. О. Даніл'ян,
З. А. Сивогракова

Рецензент

доц. І. В. Толстов

ЗМІСТ

Вступ	4
Тематичний план курсу з дисципліни «Психологія і соціологія» .	5
Методичні рекомендації щодо організації самостійної роботи студентів	9
Плани семінарів з дисципліни «Психологія і соціологія»	13
Розділ 1. Психологія.....	13
Семінар 1. Завдання сучасної психології як науки і практики.	13
Семінар 2. Сучасні підходи і методи психології.....	15
Семінар 3. Розвиток та взаємозв'язок когнітивних процесів....	17
Семінар 4. Мотивація і регуляція поведінки людини. Психологія стресу.....	20
Семінар 5. Типологічний підхід у психології.....	23
Семінар 6. Психологія становлення особистості	25
Семінар 7. Психологічні особливості ефективного спілкування	29
Семінар 8. Стратегії розв'язання конфліктів	31
Розділ 2 Соціологія.....	34
Семінар 9. Структура та методи сучасної соціологічної науки	34
Семінар 10. Передумови становлення світової та української соціології.	37
Семінар 11. Соціальна стратифікація суспільства	39
Семінар 12. Особливості і тенденції світової та вітчизняної соціальної мобільності.....	42
Семінар 13. Проблеми розвитку сім'ї в сучасному суспільстві	44
Семінар 14. Особливості виникнення та трансформації молодіжних субкультур.....	47
Семінар 15. Культура як соціальне явище.	49
Семінар 16. Релігія в сучасному суспільстві та її вплив на інститут сім'ї.....	52
Список літератури	54

ВСТУП

Предметом вивчення навчальної дисципліни «Психологія і соціологія» є людина як суб'єкт психічної активності, внутрішній світ суб'єктивних (психічних) явищ: процесів, властивостей і станів; закономірності становлення людини як особистості, психологічні аспекти міжособистісної взаємодії, а також суспільство як цілісний організм, соціальні механізми його функціонування та розвитку.

Психологічна і соціологічна підготовка студентів у межах дисципліни здійснюється у процесі засвоєння змісту фундаментальних понять сучасних психологічної і соціологічної наук, основних закономірностей і механізмів психічних процесів, станів, особливостей та розвитку індивідуальних властивостей людини, розкриття системного погляду на суспільне життя, аналіз соціальних механізмів як складної взаємодії соціально цілого, окремого й одиничного.

Результатами навчальної діяльності в ході вивчення дисципліни «Психологія і соціологія» мають стати розвинені здатності коректно доносити власні висновки, знання та пояснення; прогнозувати можливий розвиток подій у сфері міжособистісних стосунків, обґрунтовувати і приймати рішення у невизначених умовах; користуватися сучасними методами збору, обробки та інтерпретації наукової інформації, представляти висновки у формі усних виступів, письмово оформлених висновків; реалізовувати ефективні прийоми соціально-психологічного впливу, коректної саморегуляції; організовувати, ефективно взаємодіяти та керувати роботою групи; проактивно, цілеспрямовано, самостійно навчатися, реалізовуватися як самостійна, творча особистість; вміти науково осмислювати складні явища та процеси суспільного життя, свідомо орієнтуватись у соціологічних теоріях; здійснювати соціальний контроль, що виявляється у критичному ставленні до явищ дійсності; вміти відстоювати та аргументувати власну позицію щодо досліджуваних питань; мати змогу прогнозувати тенденції розвитку соціальних процесів; здійснювати особистісне самовдосконалення, вміти адаптуватися до нових соціальних умов у різних сферах життя.

Підготовка і робота на семінарських заняттях з дисципліни «Психологія і соціологія» є важливою складовою досягнення окреслених результатів. Плани семінарських занять, які містять методичні вказівки для самостійної роботи студентів у процесі навчання, зміст основних понять і положень курсу, питання для обговорення, ситуативні кейси, теми реферативних робіт і есе, рекомендовану літературу за темами курсу, покликані доповнити методичне забезпечення дисципліни і допомогти зробити самостійну навчальну діяльність студентів більш організованою і структурованою.

Тематичний план курсу з дисципліни «Психологія і соціологія»

Модуль 1

Змістовий модуль 1. Специфіка предмета психології.

Тема 1. Специфіка предмета психології як науки.

Об'єкт і предмет психологічного дослідження. Еволюція поглядів на предмет психології від античності до сьогодення. Поняття психіки як суб'єктивного відображення об'єктивної дійсності. Свідоме і несвідоме в психіці. Мозок і психіка. Місце психології в системі наук. Структура сучасної психології. Методи дослідження в психології. Завдання та особливості методів практичної психології.

Змістовий модуль 2. Психічні процеси і стани.

Тема 2. Когнітивна сфера психіки.

Відчуття як психічний процес: роль, види, особливості, фізіологічна основа. Поняття чутливості, пороги чутливості. Сенсорна депривація. Сприймання: види, якості перцепції. Увага як психічна функція: види, фізіологічні механізми, розвиток. Пам'ять: роль, види і розвиток пам'яті. Мислення: види, етапи розвитку мислення, основні операції мислення, зв'язок мовлення і мислення. Уява як психічний процес: види, роль і розвиток уяви.

Тема 3. Афективно-регулятивна сфера психіки.

Поняття і функції емоцій. Фізіологічна основа емоцій. Види емоційних переживань. Фрустрація. Стрес. Попередження негативних наслідків стресу, прийоми саморегуляції. Поняття мотивації: поняття і види потреб, види мотивів. Поняття і роль мети як мотиваційного чинника. Воля як психічна функція.

Змістовий модуль 3. Індивідуальні властивості психіки людини. Психологія особистості. Розвиток особистості.

Тема 4. Індивідуальні властивості психіки людини.

Поняття темпераменту: природа, типи. Темперамент і діяльність. Поняття характеру як індивідуальної властивості психіки людини. Формування характеру. Типології характерів. Взаємозв'язок темпераменту й характеру. Психологія здібностей: види, процес і рівні розвитку. Задатки і здібності. Поняття інтелекту.

Тема 5. Психологія особистості.

Розуміння особистості в психологічних концепціях різних авторів. Поняття *людина, індивід, особистість, індивідуальність* у вітчизняній психологічній традиції. Поняття самооцінки.

Тема 6. Розвиток і професійне становлення особистості.

Підходи до розуміння змісту і причин розвитку людини як особистості. Періодизації психологічного розвитку людини як особистості. Поняття вікової кризи, психологічного віку, вікового періоду. Роль особистості у власному розвитку. Поняття *акме*. Психологія професійного самовизначення і становлення особистості: етапи, кризи, взаємозв'язок з особистісним розвитком людини.

Змістовий модуль 4. Соціальна психологія. Психологія спілкування і конфлікту.

Тема 7. Психологія спілкування.

Спілкування як основа міжособистісних стосунків: функції, структура. Поняття *комунікація, перцепція, інтеракція*. Вербальна і невербальна комунікація. Види і закономірності соціально-психологічного впливу. Механізми міжособистісної перцепції. Особливості ефективного спілкування.

Тема 8. Психологія конфлікту.

Поняття конфлікту: функції, види, причини, наслідки. Динаміка розгортання конфлікту: стадії прецеденту, інциденту, розв'язання, хроніфікації. Стратегії (стили) розв'язання конфліктів: переваги, проблемні моменти, умови ефективності. Управління конфліктом.

Модуль 2

Змістовний модуль 5. Основи соціології як науки.

Тема 9. Соціологія як наука.

Об'єкт та предмет соціології. Специфіка соціологічного аналізу соціальних явищ. Основні функції та категорії соціологічного знання. Місце соціології в системі наук, її зв'язок з іншими науками. Практичні можливості соціології. Структура соціології. Соціологічні дослідження: сутність, програма, етапи, методи соціологічного дослідження.

Тема 10. Історія виникнення та розвитку соціології як самостійної науки.

Розвиток поглядів на суспільство і людину. Основні етапи розвитку соціологічного знання (етап універсалізму, становлення «національних шкіл», інтернаціоналізації, «ідигенізації» та «глобалізації» соціології). Соціальна філософія як попередниця соціології. О. Конт – засновник соціології. Класична соціологія кінця XIX – початку XX ст. (Г. Спенсер, Е. Дюркгейм, М. Вебер та ін.). Соціологія марксизму. Особливості розвитку соціології другої половини XX – початку XXI ст. (символічний інтеракціонізм, психоаналіз, структурний функціоналізм, феноменологія тощо). Розвиток соціології в Україні (М. Драгоманов, М. Костомаров, М. Шаповал, Б. Кістяківський та ін.). Світові тенденції розвитку соціологічного знання на початку XXI ст.

Змістовний модуль 6. Суспільство як соціальна система.

Тема 11. Суспільство. Соціальна структура суспільства.

Суспільство: поняття та характеристика основних соціологічних підходів до визначення суспільства. Головні ознаки та структурні елементи суспільства. Історичні типи суспільства. Соціальна структура суспільства: поняття та основні структурні

елементи. Соціальна стратифікація. Види та історичні типи соціальної стратифікації. Прекаріат. Соціальна стратифікація і нерівність. Причини соціальної нерівності. Особливості стратифікації сучасного українського суспільства.

Тема 12. Соціальна мобільність.

Соціальна мобільність. Сутність, специфіка та причини соціальної мобільності в суспільстві. Види та типи соціальної мобільності. Канали та бар'єри вертикальної мобільності. Засоби соціальної мобільності. Міграція як особлива форма соціальної мобільності. Види та тенденції міграції. Історичні форми міграції.

Змістовий модуль 7. Соціологія сім'ї та молодь.

Тема 13. Соціологія сім'ї. Сім'я і шлюб як соціальні інститути

Теоретичні поняття *сім'я* та *шлюб*. Сім'я як соціальний інститут. Історичний шлях сім'ї і шлюбу. Класифікація типів шлюбу. Типологія сімей. Функції та дисфункції сім'ї. Динаміка сім'ї. Життєві цикли сім'ї. Від конфлікту до розлучення. Криза інституту сім'ї та його відродження. Альтернативні форми сім'ї.

Тема 14. Соціологія молоді.

Соціологія молоді як спеціальна соціологічна теорія. Соціологія молоді як складова державної молодіжної політики. Соціальні характеристики молоді, її особливості та специфічні ознаки. Молодіжні проблеми та їх зміст. Державна молодіжна політика в Україні: складові та напрями.

Змістовий модуль 8. Галузеві соціологічні теорії.

Тема 15. Соціологія культури.

Соціологічний підхід до вивчення культури і його специфіка. Центральні категорії соціології культури. Поняття культури та її визначення. Основні елементи культури. Внутрішня структура культури і її форми. Функції та дисфункції культури. Культурна макродинаміка та мікродинаміка. Різноманітність субкультур. Цивілізація і культура.

Тема 16. Соціологія релігії.

Визначення релігії. Предмет та об'єкт соціології релігії. Роль і місце соціології релігії серед інших наук. Історія розвитку соціології релігії. Сучасна релігія. Свобода совісті та її правове регулювання в Україні.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Важливою умовою якісного опанування змісту навчальної дисципліни, набуття необхідних компетентностей є самостійна робота студентів. І психологія, і соціологія є науками, опанування основ яких передбачає формування власних уявлень і переконань стосовно положень, теорій, підходів, які розвиваються науковцями у сучасних дослідженнях.

Навчальним курсом «Психологія і соціологія» передбачені такі форми самостійної роботи студентів:

- самостійна робота під час аудиторних занять – виступи і повідомлення, доповіді, участь в обговореннях, дискусіях, ведення конспекту, участь в усних і письмових опитуваннях, підведення підсумків, формулювання висновків, написання тестів;

- самостійна робота у позааудиторний час – підготовка до семінарів (підготовка виступів, доповідей), виконання самостійних завдань, підготовка і написання рефератів; підготовка до тестування, заліків/іспитів, складання тез виступів, статей.

Методичні рекомендації щодо складання конспекту лекцій

Ведення та складання конспекту лекцій є важливою складовою самостійної роботи студентів, особливо в умовах дистанційного навчання. Для успішного конспектування важливо не поспішати щось записувати одразу після першого читання, а вносити до конспекту лише важливе, виділяти головне, витіснити другорядне. У конспекті (від лат. conspectus — огляд) мають бути відображені основні принципові положення матеріалу, основні поняття, теорії, концепції, персоналії, правила, цитати, схеми тощо. Послідовність дій має бути приблизно такою:

- записати назву теми, план, рекомендовану літературу;

- попередньо швидко переглянути зміст усієї теми (з метою усвідомлення її змістової сторони, значущості для себе);
- вдруге прочитати повільно, зосереджуючись та підкреслюючи головні моменти;
- визначити головні ідеї, ключові положення;
- стисло записати матеріал теми.

Конспект не треба складати лише із суцільного тексту. Особливо важливі думки, яскраві приклади можна виділити кольоровим підкресленням, нотатками на полях за допомогою спеціальних позначок, які допоможуть краще орієнтуватись у конспекті, знайти необхідний момент. Законспектовані записи можуть чергуватися з дослівним цитуванням найбільш важливих визначень і положень.

Методичні рекомендації щодо оформлення реферату

Реферат – вид самостійної роботи студентів, який передбачає систематизований письмовий виклад матеріалу за обраною темою, на основі критичного огляду спеціально підібраної літератури та/або самостійно проведеного дослідження. Тема реферату обирається студентом самостійно із запропонованого викладачем переліку або може бути запропонована самим студентом.

Структурними складовими реферату є: титульна сторінка; план (зміст); вступ; основна частина (розділи, пункти і підпункти); висновки; список використаної літератури.

Титульний аркуш – це перша сторінка реферату, на якій вказується назва навчального закладу, в якому виконується робота; назва кафедри; повна назва теми роботи; прізвище та ініціали студента, курс, група; прізвище, ініціали, вчене звання наукового керівника; рік і місце виконання роботи.

Вступ є частиною реферату, в якій обґрунтовується актуальність теми, її значущість.

В основній частині реферату міститься виклад самостійно виконаного дослідження з аналізу опрацьованих літературних джерел. У розділах основної частини подають: огляд наукової літератури за темою; опис виділених теоретичних положень, результатів емпіричних досліджень; узагальнення і висновки проведеного дослідження.

У висновках реферату надається оцінка досягнутого результату, стислий виклад основних результатів, шляхів їх використання.

Список використаних джерел є важливою складовою реферативної роботи. Він розміщується після висновків і може бути організований одним з таких способів: у порядку появи посилань у тексті (найбільш зручний для користування) або в алфавітному порядку. До списку літератури включаються всі публікації вітчизняних і зарубіжних авторів, на які є посилання в роботі. Усі джерела вказуються тією мовою, якою вони видані. Література іноземними мовами наводиться наприкінці списку використаної літератури. Відомості про джерела, що включені до списку, подаються згідно з вимогами державного стандарту (ДСТУ 8302:2015) з обов'язковим наведенням назв праць.

За правилами оформлення літературних посилань у рефераті відомості про використане першоджерело (бібліографічне посилання) подають після цитати у квадратних дужках: спочатку вказують номер джерела зі списку використаної літератури, а потім через кому – сторінку (сторінки) у тексті оригіналу, наприклад [2, 145]; [4, 38 – 40].

Для того щоб підготувати захист реферату, необхідно скласти тези доповіді на основі викладеного в ньому матеріалу.

Доповідь є формою усної відповіді, і саме цим визначаються її особливості. Так само, як і реферативна робота, зміст доповіді має поділятися умовно на три частини: вступ, основну частину, висновки. На відміну від реферату, доповідь потрібно складати мовою, придатною для усного повідомлення, тобто більш простою, образною. В доповіді потрібно надати перевагу простим, стислим реченням. Залежно від рівня власної готовності до вільного оперування усною доповіддю при підготовці до такого виду відповіді можна спиратись або на повний конспект доповіді, або на її тези (основні положення, викладені у певній послідовності).

Методичні рекомендації щодо написання тез

При складанні тез (виступу, реферату) важливо дотримуватись такої послідовності у викладі матеріалу:

- стислий вступ із зазначеною актуальністю питання;
- цілі і завдання дослідження, методи, які використовувались;

- літературний огляд відомих теорій і підходів;
- прогнози щодо можливого розвитку ідей, вирішення завдань;
- висновки, оцінка результатів.

Загальний обсяг тез зазвичай не перевищує 2-5 сторінок. Правильно складені тези до матеріалу свідчать про достатньо високий рівень підготовленості студента, розуміння ним теми, володіння матеріалом і методами самостійної роботи з ним.

Методичні рекомендації щодо написання есе

Есе – стисла письмова творча робота студента обсягом 3-4 сторінки формату А4 – є однією з форм самостійної роботи студента, що передбачає поглиблену роботу з додатковою літературою. Есе передбачає вираження студентом своєї точки зору, особистої суб'єктивної оцінки предмета міркування, дає можливість нестандартного (творчого), оригінального висвітлення матеріалу з можливими елементами імпровізації. Структура есе передбачає такі складові:

- вступ (1-2 абзаци), у якому необхідно обґрунтувати вибір теми, правильно сформулювати його основну тезу (ідею);
- основна частина, у якій відбувається розгортання думки щодо обраної проблеми та наводиться її аргументація;
- висновки (1 абзац) – узагальнення та резюмування основних ідей.

Підготовка до тестування, заліку або іспиту з курсу «Психологія і соціологія» передбачає повторення раніше пройденого матеріалу з метою його систематизації і цілісного засвоєння. Доречним при цьому буде звернення до джерел, в яких відповідний матеріал викладений у систематизованій формі (підручники, посібники, методичні рекомендації тощо); перевірка своїх знань за допомогою відповідей на питання для самоперевірки, наведених у конспектах лекцій, методичних рекомендаціях.

Спільним для будь-якої форми самостійної роботи впродовж навчального курсу є результат – набуття нових знань, власного до них аргументованого свідомого ставлення, розширення спектру навичок у сфері пізнавальної діяльності, універсальних компетентностей (soft-skills).

ПЛАНИ СЕМІНАРІВ З ДИСЦИПЛІНИ «ПСИХОЛОГІЯ І СОЦІОЛОГІЯ»

Розділ 1. ПСИХОЛОГІЯ

Семінар 1. Завдання сучасної психології як науки і практики

План семінару

1 Психіка як суб'єктивна реальність. Свідоме і несвідоме у психіці.

2 Проблема взаємозв'язку функціонування нервової системи, мозку і психіки

3 Локалізація психічних функцій. Функціональна асиметрія мозку

4 Структура психології як науки і практики: спрямованість і завдання галузей психології

Об'єктом психологічного дослідження є внутрішній світ суб'єктивних явищ, процесів і станів, механізми і закономірності психіки, поведінка людей і тварин.

У межах вітчизняної психології предметом психології вважається людина як суб'єкт психіки.

Психіка розуміється як суб'єктивне відображення об'єктивної дійсності.

Прикладами психічних процесів є: відчуття, пам'ять, мислення, уява та ін. Психічними станами зокрема є: емоційні стани, мотивація. До психічних властивостей відносять: темперамент, характер, здібності.

Основними характеристиками психічного відображення, психіки є: активність, адекватність, індивідуальність, змінюваність і постійний розвиток, випереджальний характер.

Свідомість у психології розуміється як особлива форма відображення, вища форма психіки – результат суспільно-історичного розвитку людини. Основною функцією свідомості є уявна побудова дій, творчість, передбачення і контроль поведінки. Несвідоме виступає як цілісне, не розмежоване психічне відображення (сновидіння, інтуїція, емоції).

Функціонування центральної нервової системи, мозку виступає фізіологічною основою психіки. Спеціалізація різних ділянок мозку може мати тонкий характер, психічні функції, властивості пов'язані з роботою певних ділянок головного мозку, можуть бути до певної міри локалізовані. Дослідження показали існування функціональної спеціалізації (асиметрії) півкуль головного мозку: функціонування лівої півкулі більше пов'язане з аналітичними, раціональними функціями, мовленням, письмом, рахунком, логічними міркуваннями; з правою півкулею більше пов'язані синтетичні, цілісні відображення, інтуїція. Зміст психічного відображення визначається досвідом взаємодії суб'єкта зі світом.

Сучасна психологія є комплексом психологічних наук і психологічної практики. Галузі психології розділяють на фундаментальні і прикладні. Фундаментальний характер має загальна психологія. До прикладних відносять зокрема: психологію праці, інженерну психологію, медичну психологію, юридичну, військову, психологію спорту та ін. Практична психологія покликана розробляти і застосовувати на практиці методи психологічної допомоги, корекції і підтримки людей у різних галузях їхньої діяльності.

Питання для обговорення, ситуативні задачі (кейси)

- 1 Сферу яких явищ вивчає психологія?
- 2 Надайте стислу характеристику поняття психіки? Які її основні функції?
- 3 Які основні характеристики психіки, психічного відображення?
- 4 Який існує зв'язок між психікою і мозком? Що від чого залежить? Як саме?
- 5 Як проявляється у психіці людини функціональна асиметрія мозку?
- 6 Дайте характеристику і відмінності свідомого і несвідомого рівнів психіки.
- 7 У чому полягає особливість і роль самосвідомості?
- 8 Якою є структура сучасної психології як науки і практики?
- 9 З якими з нижченаведених уявлень можна погодитись, а з яким ні? Аргументуйте свою точку зору.

- Психологія не може вважатися наукою, оскільки не можна об'єктивно встановити жодного її положення, тому що психіка – це суб'єктивна реальність.

- Психологія – це галузь біологічної науки, вона вивчає закономірності функціонування нервових процесів.

- Психіка завжди об'єктивно проявляється у тих чи інших діях, рухах, мовленні, зміні роботи внутрішніх органів тощо.

Теми рефератів, есе

1 Проблеми сучасної психологічної науки.

2 Чи є мозок джерелом психіки?

3 Коріння нашої свідомості: хто або що робить вибір, приймає рішення?

4 Психолог, психотерапевт, психіатр, HR-менеджер, соціальний працівник: схожість і відмінність задач і практики.

5 Несвідомий рівень психіки: таємниці і наукові пояснення.

Література [6; 18; 19; 25; 41; 42; 44; 45; 50].

Семинар 2. Сучасні підходи і методи психології

План семінару

1 Історія психологічного знання. Напрямки і підходи в сучасній психології.

2 Психологія в системі наук.

3 Методи психологічного дослідження і психологічної практики.

В історії розвитку психологічного знання виділяють декілька етапів:

- етап від давніх часів (VI-V ст. до н. е.) до Нового часу (XVII ст. н. е.) – період, під час якого психологічне знання розвивалось філософами, а предметом його була психіка як певна особлива сутність, що має свою природу (представниками філософської думки, ідеї яких суттєво вплинули на розвиток психологічного знання, були зокрема: Демокрит, Платон, Аристотель);

- етап Нового часу (XVII-XIX ст.) – період, у ході якого такими філософами, як Дж. Локк, Б. Спіноза, Р. Декарт, розвивалось знання про свідомість;

- сучасний період розвитку психології (від другої половини XIX ст.), який визначається виокремленням психології як самостійної науки, а також особливою проблемою у розумінні її предмета, а саме – наявністю декількох самостійних підходів (напрямків), кожен з яких пропонує власне розуміння змісту предмета психологічної науки; серед основних напрямків сучасної психології можна назвати: психоаналіз, біхевіоризм, гуманістичну психологію.

У межах кожного з підходів сучасної психології розвивається власне уявлення про зміст предмета психологічного дослідження і особливості завдань і методів психологічної практики.

Психоаналіз виходить з розуміння того, що предметом психології є психіка, яка включає структури свідомого та несвідомого. Біхевіоризм вважає предметом психології поведінку. Представники гуманістичної психології виходять з того, що психологія є наукою про людину як особистість, що самоактуалізується.

Психологія має тісні зв'язки з фізіологією, зокрема фізіологією вищої нервової діяльності, з медициною, соціологією, історією, політологією, педагогікою. На межі між психологією та іншими галузями знання виникають суміжні науки: психофізіологія, нейропсихологія, соціальна психологія, медична психологія. Психологія інтегрує знання інших наук і впливає на них, стаючи фундаментом в системі наук, людинознавства (Б. М. Кедров).

Основними методами наукового психологічного дослідження є: спостереження, експеримент, опитування, психодіагностичне тестування. Методами психологічної практики є: консультування, психокорекція, соціально-психологічний тренінг, психотерапевтичні методи.

Питання для обговорення, ситуативні задачі (кейси)

1 Як змінювались погляди стосовно предмета психології в історії її розвитку?

2 В чому полягає проблема предмета психології на сучасному етапі її розвитку?

3 Розкрийте зв'язок психології з іншими галузями науки.

4 Надайте характеристику основних методів сучасного психологічного дослідження.

5 У чому відмінність методів психологічного дослідження і методів психологічної практики?

6 Чи погоджуєтесь ви з наведеними міркуваннями? Аргументуйте відповідь.

- Психолог – це лікар, він має виписувати «рецепти», що і як робити людині у складних для неї умовах, нести відповідальність за результат.

- Психолог – це соціальний працівник, він представляє інтереси людини у суспільстві, допомагає вирішувати питання допомоги людям похилого віку, вирішення питань опіки.

- Психологи виконують ті самі функції, що і священики, вислуховують, втішають, «відпускають гріхи», виправдовують людей у їхніх власних очах, дають поради.

Теми рефератів, есе

1 Психологія в системі наук: її місце і роль.

2 Психологічний експеримент: етика і методи психологічного дослідження.

3 Можливості та обмеження тестів як методу психологічного дослідження.

4 Практична психологія: можливості, завдання, методи.

Література [6; 18; 19; 25; 41; 42; 44; 45; 50].

Семінар 3. Розвиток та взаємозв'язок когнітивних процесів

План семінару

1 Чуттєвий рівень пізнання: відчуття і сприйняття.

2 Специфічність і роль уваги як когнітивної функції.
Розвиток уваги.

3 Процеси-складові пам'яті. Закони пам'яті.

4 Надчуттєвий рівень пізнання: мислення, уява, мовлення.

5 Основні вектори розвитку пізнавальних психічних процесів.

Пізнавальна (когнітивна) сфера психіки складається з процесів, завдання яких – у відображенні властивостей, характеристик, зв'язків предметів і явищ дійсності. Такими процесами є: відчуття, сприйняття (сприймання), увага, пам'ять, мислення, уява (фантазія), мовлення.

Відчуттями є суб'єктивні відображення окремих властивостей дійсності, що виникають при безпосередньому впливі подразників на органи чуття. Виділяють екстерорецептивні (температурні, тактильні, зорові, слухові та ін.), інтерорецептивні (голоду, спраги та ін.), пропріорецептивні (руху власного тіла) різновиди відчуттів.

Стан дефіциту відчуттів називається сенсорною деривацією.

Сприйняття є відображенням предметів і явищ об'єктивного світу у цілісній сукупності їх властивостей і характеристик за їхнього безпосереднього впливу на органи чуття.

Виділяють зорові, слухові, дотикові (тактильні), кінетичні, нюхові і смакові сприйняття, а також сприйняття видимого руху, простору, часу.

Властивостями сприйняття є: цілісність, константність, усвідомлюваність, вибірковість, аперцепція.

Увага як психічна функція полягає у здатності суб'єкта до спрямованості і зосередженості у відображенні певних об'єктів за одночасного відволікання від інших. Основними функціями уваги є: відбір значущих, ігнорування інших, несуттєвих на даний момент впливів, регуляція і контроль діяльності. Виділяють мимовільну – спонтанну, здійснювану без вольового зусилля – увагу, довільну – цілеспрямовану, спеціальну, з вираженим вольовим зусиллям, і післядовільну – цілеспрямовану, але здійснювану без вольових зусиль.

Пам'ять як психічна функція полягає у закріпленні, збереженні і наступному відтворенні минулого досвіду суб'єкта. Процесами-складовими пам'яті є: запам'ятовування, відтворення, збереження, забування.

Виділяють види пам'яті: за змістом (рухову, емоційну, образну, словесно-логічні), за тривалістю (короткочасну,

довготривалу, оперативну, проміжну), за особливостями мети діяльності (мимовільну і довільну).

Мислення є активним, цілеспрямованим і опосередкованим вже наявними знаннями суб'єктивним відображенням характеристик і зв'язків об'єктивної дійсності. Основними мисленнєвими операціями є: аналіз, порівняння, синтез, узагальнення, абстрагування, конкретизація. Видами і водночас етапами розвитку мислення є: наочно-дійове, наочно-образне, словесно-логічне (понятійне) мислення.

В основі уяви як когнітивної функції – відображення дійсності в нових незвичних зв'язках, створення уявних образів. Основна функція уяви – уявляти результат діяльності до її початку, творче опрацювання дійсності, прогнозування майбутнього. Особлива форма уяви – мрія – образ бажаного майбутнього. Основні форми уяви: аглютинація, схематизація, гіперболізація, типізація.

Мовлення як психічна функція – це мова в дії. Основними функціями мовлення є: передача і засвоєння суспільно-історичного досвіду, засіб спілкування, інструмент інтелектуальної діяльності (пам'яті, мислення, уяви).

Основними векторами розвитку психічних процесів когнітивної сфери є їх зміни у напрямку від чуттєвого рівня до надчуттєвого, від мимовільних до довільних, від безпосередніх – до опосередкованих.

Питання для обговорення, ситуативні задачі (кейси)

- 1 Яким є значення відчуттів як психічного процесу?
- 2 У чому суттєві відмінності відчуття від сприйняття?
- 3 Яку роль у пізнанні людини відіграє увага?
- 4 Яким є значення пам'яті як пізнавальної функції психіки?
- 5 Які є закони пам'яті? Наведіть приклади їх використання у повсякденному житті і професійній діяльності.
- 6 В яких умовах виникає запит на мисленнєву діяльність? Чим важливе мислення? У чому його особливість у порівнянні з іншими пізнавальними процесами?
- 7 Дайте характеристику основних видів мислення.
- 8 Яку роль відіграє уява в житті людини? Яка функція мрії?

9 У чому відмінність мимовільних когнітивних процесів від довільних?

10 Який існує зв'язок між мисленням, уявою, пам'яттю, мовленням?

11 Про які пізнавальні психічні процеси ідеться у поданому нижче висловлюванні? Чи погоджуєтесь ви з цим міркуванням? Аргументуйте своє ставлення.

- Надмірне знання породжує оману, розумовий хаос і у кінцевому рахунку – спустошення. Часто краще не знати, ніж знати. Краще вчитися розуміти, ніж накопичувати знання. Знати потрібно необхідний мінімум, розуміти ж потрібно максимально багато. Знання пасивне. Розуміння активне. Знання – це те, що добуто іншими. Розуміння – те, що здобуваєш сам. Знання – це володіння, розуміння – творіння. Розуміння є здатністю набувати знань у разі потреби і звільняти голову від них після їхнього використання (О. О. Зінов'єв).

Теми рефератів, есе

- 1 Відчуття – найпростіший психічний процес.
- 2 Феномен ілюзій сприймання: проблема чи спасіння.
- 3 Закони пам'яті, їх прояв і використання у буденному житті і професійній діяльності.
- 4 Мислення і проблема: як відбувається рішення.
- 5 Уважність і неуважність: чи так все однозначно? Переваги неуважності і проблеми уважності.
- 6 Уява. Де починається майбутнє?
- 7 Чому мовлення – це не тільки гарно говорити? Взаємозв'язок мовлення, уяви, мислення.

Література [6; 18; 19; 25; 41; 42; 44; 45; 50].

Семінар 4. Мотивація і регуляція поведінки людини. Психологія стресу

План семінару

- 1 Складові мотивації як сфери психіки. Ієрархія потреб людини за А. Маслоу.
- 2 Регулятивна функція емоцій і регуляція емоцій.

3 Стрес і фрустрація: функції, динаміка і регуляція (управління).

4 Поняття і роль емоційного інтелекту як важливої універсальної компетентності фахівця.

5 Вольова регуляція поведінки. Вольові якості.

До мотиваційної складової афективно-регулятивної сфери психіки відносять: потреби, мотиви, цілі. Потреби є станами, в яких відображено залежність суб'єкта від певних предметів та умов для його виживання і розвитку. За теорією ієрархії потреб А. Маслоу, потреби поділяють на базові: фізіологічні, безпеки; проміжні: прийняття; зростання: визнання і самоактуалізації. Розвиток людини передбачає рух у напрямку актуалізації для неї потреб від більш простих, базових, до більш складних (соціальних) – зростання.

Мотиви є внутрішніми спонуканнями до дій у напрямку задоволення актуальних потреб. Ці внутрішні спонукання можуть бути більш усвідомлюваними і менш усвідомлюваними. Серед них виділяють зокрема такі: потяги, настанови (установки), бажання, інтереси, прагнення, цінності, переконання, ідеали, світогляд.

Цілі є уявленими у свідомості результатами майбутньої діяльності. Цілі відрізняються (від мрії, бажання) конкретністю, вимірюваністю, визначеністю у часі, реалістичністю тощо.

Емоції є відображенням у формі безпосередніх переживань процесу та результатів діяльності, спрямованої на задоволення актуальних потреб людини; значущості їх для суб'єкта. Емоції виконують сигнальну (повідомляють про стан задоволення актуальної потреби), регулятивну (змінюють у відповідному напрямку поведінку) і комунікативну функції.

Серед емоційних переживань за їх складністю, тривалістю, мірою усвідомлюваності виділяють: власне емоції, почуття, афекти, пристрасті, настрої, стреси, фрустрації.

Стрес є станом психологічного напруження, у якому відображено наявність у ситуації підвищених вимог до суб'єкта. Завдання стресу – забезпечити регуляцію активності у напрямку подолання цих вимог, відновлення рівноваги.

Стрес проходить три стадії: мобілізації, відносної рівноваги, вирішення ситуації (еустрес) або виснаження (дистрес).

Фрустрація є станом напруження, тривоги, відчаю, гніву, які охоплюють людину, коли на шляху досягнення мети вона стикається з раптовими перешкодами, що заважають задоволенню актуальної потреби.

Емоційний інтелект є здатністю людини усвідомлювати і розуміти власні емоції і емоції інших людей і на цій основі здійснювати коректну саморегуляцію та адекватний ситуації вплив на емоційні стани і поведінку інших. Емоційний інтелект є важливою універсальною компетентністю (soft-skill) у дуже широкому спектрі сфер діяльності, в яких важливі командна взаємодія і співпраця.

Воля є здатністю людини до цілеспрямованої регуляції активності всупереч перешкодам, що виникають на шляху досягнення мети. Вольове зусилля передбачає певні етапи: виникнення мотивації, мети, боротьба мотивів, рішення, виконання рішення. До вольових якостей людини відносять: цілеспрямованість, ініціативність, самостійність, рішучість, витриманість, організованість та ін.

Питання для обговорення, ситуативні задачі (кейси)

- 1 Яким є значення емоцій у житті людини?
- 2 Чим суттєво відрізняються емоції тварин і людини?
- 3 Чим відрізняється відображення дійсності в емоціях та почуттях від відображення у пізнавальних процесах?
- 4 Якою є позитивна і негативна роль стресу у повсякденному житті, у професійній діяльності?
- 5 Від чого залежить розвиток волі, вольових якостей людини?
- 6 Як пов'язані між собою потреби і мотиви?
- 7 Яку роль відіграє мотивація як сфера психіки? Чим важливе знання про зміст мотивації людини?
- 8 Які питання можна поставити людині, щоб дізнатись про її мотивацію?
- 9 Які психічні стани виконують функцію регуляції активності, поведінки?
- 10 Що відрізняє мету як мотиваційний чинник?
- 11 Відомою є притча про мандрівника, який одного разу зустрів по дорозі Чуму, яку спитав про те, куди вона прямує, на що

та відповіла, що іде до міста, де збирається вбити 5 тис людей. Коли наступного разу мандрівник зустрів Чуму, то спитав її, чому вона не дотримала слова і вбила не 5 тис, а 50 тис людей, вона відповіла, що була вірною собі і вбила таки 5 тис, а от решта померли від ...

- Від чого у притчі померли решта людей?

- Про яку роль емоцій у житті людини говорить притча?

Теми рефератів, есе

1 Емоційність людини: перевага чи проблема.

2 Потреби детермінують діяльність людини. Що детермінує потреби?

3 Протидія і запобігання стресу, vs управління стресом. Стрес і стратегії копіngu.

4 Стрес на робочому місці. Проблема професійного емоційного вигорання.

5 Люди, які досягли самоактуалізації. У чому їх особливість?

6 Щоб стати вольовою людиною потрібна воля. З чого почати?

Література [4; 6; 18; 19; 25; 41; 42; 44; 45; 47; 48; 50; 66].

Семінар 5. Типологічний підхід в психології

План семінару

1 Темперамент і діяльність. Індивідуальний стиль діяльності.

2 Характер. Типології характерів.

3 Види здібностей. Поняття і види інтелекту.

Загальними індивідуальними властивостями людини є: темперамент, характер, здібності.

Темпераментом називають індивідуально своєрідну природно обумовлену сукупність динамічних особливостей протікання психічних процесів, їх темп, швидкість, ритм, інтенсивність. Відомими є декілька типологій темпераментів. Найчастіше використовують типологію, за якою виділяють такі чотири типи темпераментів: сангвініки (активні, жваві, нестійкі у своїх проявах люди), холерики (дратівливі, імпульсивні,

неврівноважені), флегматики (повільні, стійкі, сильні), меланхоліки (чутливі, вразливі, слабкі). Темперамент виступає природною основою характеру.

Характер визначається як сукупність стійких індивідуально-психологічних властивостей людини, які виявляються в її діяльності та суспільній поведінці, у ставленні до колективу, до інших людей, праці, навколишньої дійсності та самої себе.

На формування характеру впливають: особливості традицій, вірувань, очікувань суспільства, сім'ї, соціальних інституцій, виховання і самовиховання, життєвий досвід людини. Міць, силу характеру визначають сформовані вольові риси.

Відомими є декілька типологій характерів, зокрема: типологія акцентуацій характерів К. Леонарда, типологія соціальних характерів Е. Фрома. За типологією К. Леонарда залежно від домінуючих рис характеру (акцентуацій) розрізняють: гіпертимний, застрягаючий, емотивний, педантичний, тривожний, циклотимічний, збудливий, дистимічний, демонстративний, екзальтований типи характерів. За типологією Е. Фрома, виділяють такі притаманні певним соціальним спільнотам (залежно від домінуючих у них стосунків) соціальні характери: рецептивний, експлуатуючий, накопичувальний, ринковий, продуктивний.

Здібності визначають як індивідуально-психологічні особливості особистості, які є умовою успішного здійснення певної діяльності й визначають міру успішності оволодіння необхідними для неї знаннями, вміннями та навичками. Природною основою здібностей є задатки – анатомо-фізіологічні характеристики людини.

Розділяють загальні і спеціальні здібності. За рівнем розвитку виділяють людей здібних, обдарованих, талановитих, геніальних.

Визначальною умовою розвитку здібностей є відповідна діяльність.

Інтелект – є загальною здібністю адаптуватися до навколишнього середовища, глобальною здатністю розумно діяти, раціонально мислити і добре справлятися з життєвими обставинами. Як і всі інші здібності, інтелект формується під впливом як спадкових, так і чинників навчання і життєвого досвіду. Коефіцієнт інтелекту (IQ) є оцінкою рівня інтелекту на

основі зіставлення рівня інтелектуальних можливостей індивіда із середніми показниками його вікової і професійної групи.

Питання для обговорення, ситуативні задачі (кейси)

1 В яких особливостях поведінки людини проявляється її характер?

2 Як пов'язані між собою особливості темпераменту і характеру людини?

3 Відповідаючи на які питання стосовно особливостей поведінки людини можна скласти її характеристику?

4 Яким є взаємозв'язок темпераменту і діяльності людини?

5 Що визначають здібності людини?

6 Від чого залежить розвиток здібностей?

7 Чи погоджуєтесь ви з нижчеподаними твердженнями?

Аргументуйте свою відповідь.

- Талант завжди знайде собі дорогу.

- Всі діти геніальні, всі люди талановиті.

- Темперамент формується під впливом виховання.

- Темперамент залежить від характеру людини.

- Характер – це природна властивість психіки, особливості характеру визначаються спадковими чинниками.

Теми рефератів, есе

1 Теорії темпераментів: від гуморальної до нейропсихологічної.

2 Темперамент і характер: взаємозв'язок і взаємовплив.

3 «...Посієш характер – пожнеш долю».

4 Види інтелекту і проблема його розвитку впродовж життя.

5 Особливості інтелектуальної діяльності дорослої людини.

Література [4; 6; 8; 17; 18; 19; 26; 29; 33; 41; 42; 50].

Семінар 6. Психологія становлення особистості

План семінару

1 Сучасні психологічні підходи до розуміння поняття особистості.

2 Вікові періодизації становлення особистості.

3 Поняття і роль вікових і професійних криз у становленні особистості.

4 Зміст поняття психологічної зрілості. Акмеологія.

Серед сучасних теорій особистості можна назвати структурну теорію особистості З. Фрейда (психоаналіз), теорії соціального навчання, які розвиваються у межах біхевіоризму (А. Бандура), концепція особистості в гуманістичній психології (К. Роджерс, А. Маслоу), теорії рис (Р. Кеттелл, Г. Олпорт), вітчизняна психологічна традиція розуміння особистості (Г. С. Костюк, С. Л. Рубінштейн, О. М. Леонтьєв).

У вітчизняній психології особистість розуміється як соціальне в людині, людина як суб'єкт свого життя, пізнання і діяльності. Бути особистістю означає бути індивідом (конкретним одиничним представником людства), який досяг певного розвитку, має свідомість та самосвідомість, включений у соціальні стосунки, засвоїв суспільні форми поведінки, суспільно-історичний досвід. Особистість – це людина в системі таких психологічних характеристик, які соціально обумовлені, виявляються у суспільних відносинах, є стійкими і визначають моральні вчинки людини. Індивідуальність людини визначається її своєрідністю, несхожістю на інших.

Самооцінка – це оцінка особистістю самої себе, власних можливостей, якостей та місця серед інших людей.

З огляду на сучасні наукові уявлення процес становлення і розвитку особистості людини охоплює практично все її життя. Індивідуальний розвиток (онтогенез), як і розвиток роду (філогенез), має свої періоди, стадії, кризи.

Видатним вітчизняним психологом радянської доби Л. С. Виготським були сформульовані закони психічного розвитку, зокрема: психічний розвиток має свій ритм і темп, неоднакові в різні роки життя; розвиток є процесом якісних змін, тож психіка дитини принципово якісно відрізняється від психіки дорослих; психічний розвиток є нерівномірним - кожна сторона в психіці має свій оптимальний період розвитку; вищі психічні функції виникають спочатку як форма співробітництва з іншими людьми і лише потім стають індивідуальними функціями і

здібностями самого індивіда; рушійною силою розвитку особистості людини є навчання.

Вікові кризи є переломними точками в розвитку особистості, що відокремлюють один вік від іншого. Найвідомішими віковими кризами є кризи 1-го року життя, 3 років, підліткового віку, середнього віку. Та насправді вікових криз є більше, оскільки відповідно до якісних специфічних особливостей, притаманних певним проміжкам життя людини, і вікових етапів виділяється більше.

Періодизації розвитку особистості зазнають змін разом зі змінами суспільства, умов життя, його загальною тривалістю. Однією з відомих є періодизація, запропонована Б. Г. Ананьєвим. Згідно з нею, становлення і розвиток особистості відбувається такими етапами: новонароджені: 1-10 днів, грудна дитина: 11 днів – 1 рік; перший період дитинства: 1-3 роки; другий період дитинства: 8-12; підлітковий період: 13-16; юнацький період: 16-21 рік; середній вік, перший період: 21-34 роки; середній вік, другий період: 35-59 років; похилий вік: 60-74 роки; старість: 75-89 років; довгожителі: понад 90 років.

Зрілість (дорослість, середній вік) – найбільш тривалий період онтогенезу. Його хронологічні рамки досить умовні і для кожного індивіда визначаються моментом завершення юності і початком періоду старіння (від 20-25 років до 50-70 років). Зрілу особистість характеризують: почуття відповідальності, потреба в турботі про інших людей, активна участь у житті суспільства, ефективне використання своїх знань і здібностей, психологічна близькість з іншою людиною, прагнення найбільш повної самореалізації.

З розвитком людини як особистості пов'язаний і процес її становлення і розвитку як професіонала. Професійне самовизначення розуміється як процес розвитку людини в професії на основі найбільш повного використання своїх можливостей та індивідуального стилю діяльності. Проходячи певні етапи і кризи професійного становлення, людина стає і реалізовує себе як професіонал – фахівець, який виконує професійну діяльність на високому рівні, свідомо змінює і розвиває себе в ході здійснення праці, робить у неї свій

індивідуальний творчий внесок, сприяє розвитку професії у суспільстві.

Досягнення людиною таких характеристик визначає її як таку, що досягла свого акме – періоду найбільшого розквіту, максимальних досягнень у продуктивній діяльності і стосунках.

Питання для обговорення, ситуативні задачі (кейси)

1 Що означає бути особистістю?

2 Чи будь-який індивід є особистістю? Чи будь-яка особистість – індивідуальність?

3 Які із сучасних наукових поглядів на зміст поняття особистості ви вважаєте більш точними? Аргументуйте свою відповідь.

4 Як з огляду на сучасні наукові психологічні уявлення відбувається процес розвитку, становлення особистості?

5 Яким є сучасне розуміння змісту процесу професійного самовизначення особистості? Що означає «бути професіоналом»?

6 Які характеристики відрізняють психологічно зрілу особистість? Яку роль відіграє вік у набутті психологічної зрілості?

7 Прокоментуйте наведені висловлювання з огляду на реалізацію такого усвідомлення і самоусвідомлення у діях, вчинках, способах життєдіяльності людини:

- Кожна людина є всесвітом, який з нею народжується і помирає: під кожним могильним каменем – ціла всесвітня історія (Г. Гейне).

- Людина – це ество, яке прагне таємниці (тобто з жалом нескінченності у душі) і таке, що знає свою смертність (М. Мамардашвілі).

- Я не знаю, чим я здаюся світові, але сам я порівнюю себе з дитиною, яка, ідучи берегом моря, збирає гладкі камінчики і гарні мушлі (І. Ньютон).

- Людина не є тим, чим вона є; людина є те, чим вона не є (Ж.-П. Сартр).

Теми рефератів, есе

1 Акмеологія – наука про особистісну зрілість.

2 Вікова криза: проблема чи поштовх у майбутнє?

- 3 Кризи професійного становлення особистості.
- 4 Модель особистості в концепції З. Фрейда.
- 5 Гуманістична теорія особистості К. Роджерса.
- 6 Теорія самоактуалізованої особистості А. Маслоу.
- 7 Розуміння природи особистості в теорії соціального научіння А. Бандури.

Література [4; 6; 7; 8; 17; 18; 26; 29; 31; 33; 41; 44; 45; 46; 50; 59; 61; 66].

Семінар 7. Психологічні особливості ефективного спілкування

План семінару

- 1 Комунікація як складова спілкування. Роль невербальної комунікації.
- 2 Закономірності і механізми міжособистісного і соціального впливу у спілкуванні.
- 3 Механізми і ефекти міжособистісної перцепції.
- 4 Поняття, особливості, правила ефективного спілкування.

Спілкування визначають як багатоплановий процес розвитку контактів між людьми, який породжується потребами спільної діяльності. Спілкування реалізовує функції: встановлення контактів, інформаційного обміну, стимуляції і стримування активності, координації дій, сприйняття і розуміння як особистостей, встановлення стосунків, здійснення впливу.

Структурними складовими спілкування виступають: комунікація, інтеракція, міжособистісна перцепція. Вербальна комунікація передбачає використання мови як знакової системи обміну інформацією. Невербальна комунікація передбачає використання засобів, які призначені доповнити мовні повідомлення, передати інформацію про емоційний стан партнерів по спілкуванню, їхнє ставлення до партнера, мовного повідомлення, себе самого, ситуації в цілому.

Інтерактивна сторона спілкування (спілкування як взаємодія) передбачає здійснення впливу – тобто взаємодії, результатом якої є зміна мотивів, цілей, планів, рішень, поглядів та поведінки

адресата впливу. Серед різновидів впливу виділяють: переконування, навіювання, емоційне зараження, породження імпульсу до наслідування, маніпуляції, прохання, накази та ін.

Механізмами міжособистісної перцепції є: ідентифікація (розуміння іншої людини через свідоме чи несвідоме ототожнення її характеристикам); рефлексія (усвідомлення людиною того, як вона сприймається партнером по спілкуванню); каузальна атрибуція (причинне пояснення дій іншої людини шляхом приписування їй почуттів, намірів, думок і мотивів); стереотипізація (інтерпретація причин дій та поведінки партнерів по спілкуванню відповідно до вже відомих явищ) та ін.

Ефективне спілкування передбачає наявність певного взаєморозуміння в ході процесу спілкування, яке б мало на меті досягнення позитивного результату, ефекту, для всіх, хто є учасниками цього спілкування. Умовами ефективного спілкування є зокрема: здатність людини аналізувати ситуації міжособистісної взаємодії, виділяти причини і наслідки дій та реакцій учасників спілкування; здатність ставити завдання щодо самовдосконалення у спілкуванні та вирішувати ці завдання на основі здобутого досвіду.

Ефективності спілкування сприяє використання технологій: активного слухання; конструктивного зворотного зв'язку; перемовин; конструктивного вирішення конфліктів.

Питання для обговорення, ситуативні задачі (кейси)

- 1 Спілкування – це мета чи засіб діяльності?
- 2 Невербальні засоби допомагають чи заважають зрозуміти людину?
- 3 Знання про які закономірності невербальної комунікації можуть допомогти досягати кращих результатів у взаєморозумінні і позитивному впливі на партнерів у спілкуванні?
- 4 Механізми міжособистісної перцепції спрощують чи ускладнюють процес взаєморозуміння?
- 5 Маніпулятивний вплив у спілкуванні є обов'язковим чи неприпустимим?
- 6 Якими б могли бути рекомендації щодо удосконалення навичок спілкування людині, що має на меті кар'єру управлінця?

7 Як ви вважаєте, чи відповідає дійсності наведена нижче особливість сприйняття людьми один одного у спілкуванні (про який механізм міжособистісної перцепції ідеться)? Як можуть вплинути на результати взаємодії такі особливості міжособистісного сприйняття?

- Людей з масивним підборіддям прийнято вважати вольовими, з великим лобом – розумними, вузькими губами – хитрими, огрядних – добродушними, невеликого зросту – владними. Є також тенденція сприймати людей, що носять окуляри, розумними, такими, що заслуговують довіру, старанними; літніх і огрядних чоловіків вважати надійними і впевненими у собі; красивих – щирими, щасливими, врівноваженими, енергійними, люб'язними, витонченими.

Теми рефератів, есе

- 1 Бар'єри взаєморозуміння у спілкуванні і їх подолання.
- 2 Механізми і закономірності впливу у спілкуванні: етика і прагнення результату.
- 3 Значення спілкування для розвитку особистості.
- 4 Умови, технології і прийоми ефективного спілкування.
- 5 Фасилітація і фасцинація у спілкуванні: загадкові феномени чи технологічні прийоми?
- 6 Невербальна комунікація: роль у спілкуванні, національні особливості.
- 7 Механізми і ефекти міжособистісної перцепції: особливості використання у професійному спілкуванні.

Література [2; 6; 7; 24; 25; 31; 33; 35; 44; 45; 49; 50; 59; 67; 68].

Семінар 8. Стратегії розв'язання конфліктів

План семінару

- 1 Структурні елементи, види і динаміка розвитку конфліктів.
- 2 Причини конфліктів. Конфліктогени.
- 3 Стратегії розв'язання конфліктів.
- 4 Конструктивне розв'язання конфліктів.

Конфлікти визначаються як зіткнення протилежно спрямованих інтересів, прагнень, цінностей, переконань, емоцій, поведінкових моделей. У межах системного підходу конфлікт розуміється як неспецифічна реакція системи на збурення, що порушують її рівновагу і призводять до перебудови.

Роль конфліктів у соціальній взаємодії неоднозначна: вони виступають як рушієм суспільних змін і розвитку, спонукають до творчого пошуку, так і можуть бути чинником дестабілізації, погіршення стосунків, дезорганізації діяльності, провокувати соціальну несправедливість тощо.

Серед причин конфліктів виділяють соціально-економічні, організаційно-управлінські, соціально-психологічні та особистісні чинники. На відміну від причин, які є по суті своїй різними за змістом суперечностями і які лежать в основі конфліктів, та за певних умов і особливостей поведінки можуть у конфлікт не вилитися, конфліктогени є словами чи діями, що провокують виникнення та розвиток конфлікту, загострюють його протікання.

Відомі різні класифікації конфліктів. За обсягом, або учасниками (сторонами), конфлікти поділяють на міжособистісні, між особистістю і групою, міжгрупові, внутрішньоособистісні. За змістом виділяють: емоційні, інтелектуальні, моральні, релігійні конфлікти. Залежно від наслідків конфлікту виділяють деструктивні і конструктивні.

Структурними складовими конфліктів є: сторони конфлікту (учасники), предмет конфлікту, умови протікання конфлікту, образ конфліктної ситуації, позиції сторін, мотивація сторін, негативний емоційний фон.

Динаміка протікання конфліктів передбачає розгортання таких стадій: виникнення потенційно конфліктної ситуації, яка переходить у фазу прецеденту (передконфліктної ситуації, накопичення суперечностей, появу перших ознак конфлікту); фази інциденту (конфліктного зіткнення); фази розв'язання конфлікту.

Американськими психологами К. Томасом та Р. Кілменом були виділені та описані такі стратегії розв'язання конфліктів (стилі поведінки у конфліктному протистоянні): співробітництво, конфронтація, компроміс, пристосування, уникнення.

Конструктивне розв'язання конфліктів передбачає: 1) конструктивний характер взаємодії між опонентами (такий, що

не має руйнівного впливу на внутрішній психологічний світ людини); 2) продуктивні результати конфліктного протистояння.

Питання для обговорення, ситуативні задачі (кейси)

1 Вважається, що конфлікт відіграє неоднозначну роль як у суспільному, так і в індивідуальному житті людини. Чому?

2 Причини конфліктів і конфліктогени: порівняння і взаємозв'язок у впливі на розвиток конфліктів

3 Якими є переваги і недоліки (проблемні аспекти) поведінкових стратегій з моделі Томаса – Кілмена?

4 Розкрийте особливості внутрішньоособистісного конфлікту.

5 Яке має значення для конструктивного розв'язання конфліктів стадія його розвитку?

6 Що означає конструктивно розв'язувати конфлікти? Які особливості притаманні конструктивному розв'язанню конфліктів?

7 У ситуації, коли керівник намагається розібратись у причинах невчасного виконання поставленої задачі, зроблених і незроблених діях, питає про це свого підлеглого, молодого працівника, той просто мовчить. Керівник це сприймає як неповагу, відсутність мотивації до роботи у підлеглого, низьку його відповідальність. Це його дратує...

- Проаналізуйте наведену ситуацію: чи є це конфлікт? які його причини? конфліктогени? структурні складові?

- Що можна було би порадити (і кому) у цій ситуації для більш конструктивного її розв'язання?

Теми рефератів, есе

1 Конфлікт: боятись і уникати чи прагнути і досягати?

2 Чинники конфліктів на робочому місці і в особистому житті.

3 Проблема конфліктності як риси характеру особистості.

4 Конфліктологічна компетентність фахівця: зміст, роль, особливості формування і розвитку.

5 «Один у полі не воїн». Чи все ж не так все однозначно? Особливості конфліктів між особистістю і групою.

Література [1; 2; 7; 12; 19; 25; 41; 42; 44; 45; 50].

Розділ 2. СОЦІОЛОГІЯ

Семінар 9. Структура та методи сучасної соціологічної науки

План семінару

- 1 Специфіка предмета сучасної соціології.
- 2 Місце соціології в системі наук.
- 3 Функції соціології.
- 4 Структура соціологічної системи знання.
- 5 Методи соціологічного дослідження.

Об'єкт і предмет соціології. Поняття *суспільство, соціальне*. Специфіка соціологічного аналізу соціальних явищ. Основні функції соціології як науки: пояснювальна, описова, теоретико-методологічна, інструментальна, прогностична, управлінська, культурно-просвітницька тощо. Значення соціології для розв'язання соціально-економічних і політичних проблем модернізації українського суспільства. Місце соціології в системі суспільствознавства, її зв'язок з іншими науками. Практичні можливості соціології.

Основні методологічні засади соціології як науки. Основні категорії соціології: 1) категорії макросоціології (суспільство, культура, соціальні інститути, соціальні системи й соціальні структури, глобальні соціальні процеси) та мікросоціології (соціальна поведінка, міжособистісна взаємодія, мотивація соціальної поведінки, стимули групових дій) – В. А. Ядов; 2) категорії, що описують соціальну статику (соціальна структура, сім'я, соціальна група тощо), та категорії, що описують соціальну динаміку (соціальний прогрес, соціальний розвиток, соціальні зміни і т. ін.) – О. Конт; 3) категорії, які розкривають соціальні зв'язки (соціальний чинник, соціальні відносини, соціальний контроль, соціальний інститут); категорії, які розкривають соціальні спільноти (суспільство, спільнота, соціальний клас, група, особистість); категорії, які розкривають соціальні процеси (переміщення та його види, соціальна активність, соціалізація, маргіналізація, виховання, інституціоналізація); категорії, які розкривають соціальний розвиток (соціальні зміни, соціальна

трансформація, деградація, соціальне зростання, соціальний рух) – Т. М. Кузьменко.

Система соціологічних знань та її елементи. Загальні, спеціальні і галузеві соціологічні теорії. Емпіричні, фундаментальні та прикладні соціологічні дослідження. Поняття *методи соціологічного дослідження* та їх специфіка. Методи збору первинної інформації: спостереження; вивчення документів; анкетування; інтерв'ювання; соціометричний метод; соціальний експеримент. Методи обробки інформації (використання статичних групувань, шкалування, виявлення кількісних залежностей та ін.).

Основні поняття: об'єкт соціології, предмет соціології, функції соціології, суспільство, соціальне, соціальний інститут, соціальна група, спільнота, клас, соціальний зв'язок, соціальна взаємодія, соціальний механізм, соціальна активність, соціалізація, соціальні зміни, соціальний контроль, методи соціології.

Питання для обговорення, ситуативні задачі (кейси)

- 1 Що є предметом вивчення соціології?
- 2 Чим відрізняються макро- і мікросоціологічні теорії?
- 3 Опишіть структуру сучасної соціології.
- 4 Назвіть та охарактеризуйте методи, які використовує соціологія для дослідження суспільства.
- 5 У чому полягає суть основних функцій соціології?
- 6 Яке місце належить соціології серед інших наук про суспільство?
- 7 Чому соціологію вважають поліпарадигмальною наукою?

Завдання 1. У соціології застосовуються такі методи емпіричного дослідження: а) опитування; б) спостереження; в) аналіз документів; г) соціометричний експеримент. У деяких випадках достатньо одного з них, в інших – для отримання достовірної та повної інформації необхідно використовувати різні способи паралельно.

Які методи дослідження будуть потрібні, для того щоб визначити:

- 1) чисельність і основні демографічні характеристики (стать, вік, сімейний стан) населення України;
- 2) готовність людей голосувати на майбутніх виборах президента країни (підуть вони або не підуть на виборчу дільницю);
- 3) співвідношення попиту і пропозиції робочої сили на ринку праці в одній з областей;
- 4) особливості поведінки і способи взаємодії шахтарів під час страйку;
- 5) швидкість і канали поширення чуток в організації (наприклад трудовому або навчальному колективі).

Завдання 2. Наведені нижче судження можуть належати економісту, психологу або соціологу. Визначте, кому саме вони належать (підказка: для цього необхідно розуміти, що саме вивчає кожен із зазначених фахівців).

- 1 У студентській групі виділився явний лідер.
- 2 Ціни на продукти харчування за рік зросли на 20 %.
- 3 Протягом одного дня в суспільстві відбувається близько одного мільярда колективних дій – соціальних актів.
- 4 Зменшення зайнятості «блакитних комірців» було збалансовано збільшенням числа робочих місць у сфері послуг.
- 5 Емоційний стрес виникає в ситуаціях небезпеки, образи, сорому, загрози і т. д.
- 6 Корінна відмінність людської праці від інстинктивної поведінки тварин полягає в тому, що людина може уявити очікуваний результат діяльності за допомогою фантазії.
- 7 Спалахи закоханості в більшій мірі притаманні молодим людям.
- 8 Послуга з надання кредиту має бути оплачена.
- 9 Те, що може заслужити похвалу в одній первинній групі, викличе лише глузування або навіть суворе покарання в іншій.
- 10 Соціальний статус визначає стиль і спосіб життя людей.

Теми рефератів, есе

- 1 Дискусії в соціологічній науці про предмет соціології.
- 2 Місце соціології у професійній підготовці молоді.
- 3 Роль соціологічної науки в сучасному суспільстві.

4 Соціальна інженерія як один з методів американської соціології.

5 Суспільство як об'єкт дослідження соціології.

6 Феномен соціального як відображення предметної сутності соціології.

7 Роль техніки та технологій на сучасному етапі розвитку суспільства.

8 Наслідки науково-технічної революції: соціологія технократизму.

9 Феномен тілесності штучного інтелекту.

Література [5; 10; 16; 20, 23; 34; 37; 51; 52; 57; 62; 64].

Семінар 10. Передумови становлення світової та української соціології.

План семінару

1 Передумови виникнення соціології як науки.

2 Позитивістська соціологія О. Конта та Г. Спенсера.

3 Особливості теорій класичної соціологічної школи кінця XIX – початку XX століття.

4 Основні напрямки та тенденції розвитку сучасної соціології.

5 Історичний шлях та перспективи становлення соціології в Україні.

Основні етапи розвитку соціологічного знання (етап універсалізму, становлення «національних шкіл», інтернаціоналізації, «ідигенізації» та «глобалізації» соціології). Особливості донаукового вивчення суспільства. Соціальні, культурні та наукові передумови виникнення соціології як науки.

Початок академічної історії соціології. Соціологічна система О. Конта та її вплив на подальший розвиток соціології. Теорія суспільства Г. Спенсера.

Класична соціологія кінця XIX – початку XX ст. М. Вебер і його ідея «розуміючої соціології»; «формальна соціологія» Г. Зіммеля; соціологічні погляди Ф. Тьонніса; концепція «соціологізму» Е. Дюркгейма; теорія «циркуляції еліт» В. Паретто та інтегральна соціологія П. Сорокіна.

Соціологія марксизму. Економічні детермінанти історичного розвитку суспільства. Концепція суспільно-економічної формації та соціальної революції.

Особливості розвитку соціології другої половини ХХ століття початку ХХІ століття. Основні напрямки і концепції: символічний інтеракціонізм, теорія соціального обміну, соціологічні проблеми в психоаналізі, структурний функціоналізм, феноменологія, емпірична соціологія тощо.

Розвиток соціології в Україні. Соціологічні ідеї Г. Сковороди, М. Драгоманова, М. Костомарова, М. Грушевського, М. Шаповала, Б. Кістяківського, В. Липинського, В. Старосольського та ін.

Світові тенденції розвитку соціологічного знання на початку ХХІ століття.

Основні поняття: етапи розвитку соціологічного знання, позитивізм О. Конта, теорія суспільства Г. Спенсера, розуміюча соціологія М. Вебера, формальна соціологія Г. Зіммеля, інтегральна соціологія П. Сорокіна, символічний інтеракціонізм, теорія соціального обміну, психоаналіз, структурний функціоналізм, феноменологія, емпірична соціологія.

Питання для обговорення, ситуативні задачі (кейси)

1 Чому перший етап розвитку соціології як самостійної науки М. Елброу називає «універсалізмом»? Назвіть представників цього етапу.

2 Сформулюйте основні ідеї позитивістської соціології О. Конта та Г. Спенсера.

3 Надайте характеристику національних соціологічних шкіл, що виникли на другому етапі розвитку соціології (за М. Елброу).

4 Чому М. Елброу називає третій етап розвитку соціології фазою її інтернаціоналізації?

5 Що мають спільного та чим відрізняються соціологічні концепції Т. Парсонса і Р. Мертона?

6 Як М. Елброу називає четвертий етап розвитку соціології? Чим обумовлено таку назву?

7 Охарактеризуйте основні тенденції становлення української соціологічної думки другої половини ХІХ – початку ХХ століття та концепції. Назвіть головних представників.

Теми рефератів, есе

- 1 Внесок О. Конта в розвиток соціології.
- 2 Роль М. Драгоманова та М. Грушевського в становленні соціології в Україні.
- 3 Свобода у творчості Т. Шевченка та сучасні соціально-політичні орієнтири.
- 4 Розвиток інформаційного суспільства в умовах глобалізації.
- 5 Основні досягнення емпіричної соціології ХХ ст.
- 6 Постфункціоналізм Н. Лумана.
- 7 Особливості становлення соціологічної думки в Україні.
- 8 Можливості «всезагального консенсусу» у сучасному суспільстві.
- 9 Роль людського інтелекту в розвитку суспільства.
- 10 Ідея державності та історичного поступу у творчості В. Липинського.

Література [3; 5; 10; 16; 20; 30; 37; 39; 51; 57; 62].

Семінар 11. Соціальна стратифікація суспільства

План семінару

- 1 Соціальна структура суспільства: поняття та основні складові елементи.
- 2 Соціальні групи як страти. Критерії соціальної диференціації.
- 3 Соціальна стратифікація. Види соціальної стратифікації.
- 4 Історичні типи стратифікації. Прекаріат.
- 5 Соціальна стратифікація і нерівність. Причини соціальної нерівності.
- 6 Особливості стратифікації сучасного українського суспільства.

Поняття суспільства. Характеристика соціологічних підходів до визначення суспільства. Головні ознаки та структурні елементи суспільства.

Історичні типи суспільства: традиційне, індустріальне, постіндустріальне суспільство. Глобальні проблеми сучасного суспільного розвитку: урбанізація, економічна та політична

модернізація, інформаційна революція, взаємодія та взаємовплив культур та ін. Трансформація суспільства в сучасній Україні: напрямки, протиріччя, проблеми ефективності.

Поняття соціальної структури суспільства. Основні складові елементи соціальної структури суспільства: соціальний статус, соціальна роль, соціальна група, соціальна організація, соціальний інститут. Сутність та основні характеристики соціального статусу; типи статусів (природжені, набуті), конфлікт статусів. Соціальна роль як динамічна (поведінкова) сторона статусу. Рольовий набір. Поняття та роль соціальних груп у процесі функціонування суспільства. Типи (велика, мала, формальна, неформальна, референтна) та особливості соціальних груп. Вчення Г. Спенсера про «соціальні інститути» та їх роль у суспільному житті. Типи (сімейний, обрядовий, політичний, релігійний, економічний) та функції (інтегративна, комунікативна, регулятивна, закріплення й відтворення безперервності суспільних відносин) соціальних інститутів. Структура та механізми функціонування соціальних інститутів. Соціальні інститути як регулятори суспільних відносин. Соціальні групи як елемент соціальної структури. Соціальні інститути в системі соціальних зв'язків. Взаємозв'язок соціальних інститутів та соціальних організацій. Дисфункції інститутів. Еволюція соціальних інститутів. Основні напрямки соціоструктурних змін у сучасному українському суспільстві.

Критерії соціальної диференціації. Соціальна стратифікація. Соціальні групи як страти. Види соціальної стратифікації. Історичні типи стратифікації: рабство, касти, стани, класи. Класова система. Суспільство середнього класу. Прекаріат. Соціальна стратифікація і нерівність. Причини соціальної нерівності. Особливості стратифікації сучасного українського суспільства.

Основні поняття: суспільство, історичні типи суспільства, соціальна структура суспільства, соціальний статус, соціальна роль, соціальна група, мала соціальна група, референтна соціальна група, соціальна спільнота, соціальна організація, соціальний інститут, соціальна стратифікація, каста, стан, клас, прекаріат.

Питання для обговорення, ситуативні задачі (кейси)

1 Доведіть, що суспільство можна розглядати як систему, яка має власну структуру. Відповідь аргументуйте.

2 Що таке соціальна стратифікація? Назвіть соціологів, що зробили особливий внесок у створення теорії соціальної стратифікації.

3 Охарактеризуйте головні критерії стратифікації.

4 Які історичні типи соціальної стратифікації характеризують відкрите суспільство, а які – закрите?

5 Чому еволюція та стабільність сучасного суспільства залежать від зростання середнього класу?

6 Назвіть особливості стратифікації сучасного українського суспільства.

7 У чому полягає небезпека для суспільства, в якому зростає чисельність прекаріату?

Завдання 1. Людина, що живе в суспільстві, належить одночасно до багатьох соціальних груп. У кожній з них вона має певний статус. Сукупність усіх статусів, що належать одній особистості, називається статусним набором.

- Опишіть свій статусний набір (5-10 статусів).

- Які статуси в цьому наборі є природженими, а які надбаними?

- Визначте свій головний статус. Поясніть, чому Ви так вважаєте?

Завдання 2. Герберт Спенсер, базуючись на концепції біологічної еволюції Ч.Дарвіна, характеризував суспільство як джунглі, де панує закон конкуренції та «виживає найсильніший». У цих так званих соціальних джунглях «найпристосованіші» люди піднімаються до вершини, а слабкі поступово скочуються в злидні. Г. Спенсер виступав проти програм соціального забезпечення, вважаючи їх штрафом, що стягується з «кращих» членів суспільства (через податки), з метою заохочення «гірших» членів суспільства (через соціальне забезпечення).

Сучасні соціологи зазначають, що соціальне становище – це не тільки результат особистих зусиль, як стверджував Спенсер. І зовсім не обов'язково, що компанії або люди, які заробляють більше грошей, приносять користь суспільству.

Однак думка Спенсера, згідно з якою люди отримують те, що заслуговують, – все ще досить поширена в індивідуалістичній культурі.

- Як Ви вважаєте, чи мав Г. Спенсер рацію?
- Що мав на увазі Г. Спенсер, коли говорив про заохочення товариством «виживання найсильніших»?
- Чому, на ваш погляд, ідеї Спенсера все ще популярні?
- У чому користь забезпечених людей для суспільства? Коли можна говорити, що її немає? (Дж. Масіоніс).

Теми рефератів, есе

- 1 Бідність як соціальний феномен.
- 2 Вплив сучасних технологій на розвиток суспільства.
- 3 Історичні типи стратифікації.
- 4 К. Маркс про причини соціальної нерівності і перспективи її розвитку.
- 5 Концепція М. Вебера про сутність, джерела і тенденції розвитку соціальної нерівності.
- 6 Основні тенденції соціальної диференціації українського суспільства.
- 7 П. Сорокін про форми соціальної стратифікації.
- 8 Проблеми формування «середнього класу» в сучасній Україні.
- 9 Середній клас і маргінальні верстви.
- 10 Соціальна стратифікація сучасного українського суспільства.
- 11 Трансформація системи соціальних інститутів у сучасній Україні.
- 12 Характеристики традиційного суспільства.

Література [20; 21; 22; 23; 27; 30; 34; 51; 52; 62; 65].

Семінар 12. Особливості і тенденції світової та вітчизняної соціальної мобільності

План семінару

- 1 Соціальна мобільність: сутність, специфіка та види.
- 2 Причини соціальної мобільності в суспільстві.

- 3 Канали та засоби соціальної мобільності в суспільстві.
- 4 Міграція як особлива форма соціальної мобільності.
- 5 Маргінальність.

Визначення соціальної мобільності. Зміст теорії соціальної стратифікації і мобільності. Соціальна мобільність як переміщення в суспільній ієрархії. Соціальна стратифікація та соціальна мобільність як процеси відтворення і розвитку соціальної структури суспільства.

Сутність, специфіка та причини соціальної мобільності в суспільстві. Види соціальної мобільності: міжпоколінна та внутрішньопоколінна. Типи соціальної мобільності: вертикальна та горизонтальна. Індивідуальна та групова мобільність. Причини індивідуальної та групової мобільності. Організована й структурна мобільність. Головні та неголовні типи мобільності. Економічна, політична та професійна мобільність.

Канали вертикальної мобільності: школа (освіта), родина, професійні організації, політичні партії, армія, церква. Бар'єри вертикальної мобільності.

Засоби соціальної мобільності: зміна способу життя, розвиток типової статусної поведінки, зміна статусного оточення, шлюб з представниками вищого статусного шару; їх характеристика та особливості.

Міграція як особлива форма соціальної мобільності. Види і тенденції міграції. Історичні форми міграції. Соціально-економічні теорії міграції.

Маргінальність. Соціально-класові утворення і поляризація суспільства в Україні. Проблема маргінальності соціальних утворень. Класова теорія соціальної структури суспільства.

Основні поняття: соціальна мобільність, види соціальної мобільності, типи соціальної мобільності, канали вертикальної мобільності, бар'єри вертикальної мобільності засоби соціальної мобільності, соціальний ліфт, міграція, маргінальність.

Питання для обговорення, ситуативні задачі (кейси)

- 1 Що називається соціальною мобільністю в соціології?
- 2 Які тенденції і чинники впливають на індивідуальну і групову мобільність у сучасному світі?

3 Особливості марксистської концепції соціальної мобільності.

4 Охарактеризуйте основні канали та засоби соціальної мобільності.

5 Розкрийте особливості процесів соціальної мобільності в розвинених індустріальних суспільствах.

6 Чим відрізняється соціальна мобільність у постіндустріальному суспільстві?

7 Назвіть причини та наведіть приклади горизонтальної та вертикальної соціальної мобільності.

Теми рефератів, есе

1 Загальні принципи соціальної мобільності.

2 Маргінальність соціальних груп в умовах трансформації українського суспільства.

3 Середній клас і маргінальні верстви.

4 Соціальна мобільність і міграційні процеси в Україні.

5 Соціальна мобільність, її причини й види.

Література [20; 21; 22; 23; 30; 34; 51; 52; 62; 65].

Семинар 13. Проблеми розвитку сім'ї в сучасному суспільстві

План семінару

1 Поняття та специфіка шлюбу. Типи шлюбів.

2 Сім'я як мала соціальна група та соціальний інститут. Соціальна сутність та основні функції сім'ї.

3 Основні тенденції розвитку сім'ї в сучасних західних країнах та в Україні.

Сім'я як соціальний інститут і мала соціальна група. Специфіка соціологічного вивчення сім'ї. Основні підходи до вивчення сім'ї у соціологічній думці: інтеракціоністський, конфліктологічний, структурно-функціоналістський, ситуаційний, інституціональний.

Сім'я як соціальна система та соціальний інститут. Основні категорії соціологічного дослідження сім'ї: спосіб життя, умови

життя, структура, етапи життєвого циклу сім'ї. Сім'я і шлюб, загальна характеристика і особливості. Взаємозв'язок сім'ї з іншими соціальними інститутами.

Сім'я як мала соціальна група. Соціальні та індивідуальні функції сім'ї: економічна, господарсько-побутова, репродуктивна, рекреаційна, соціально-статусна, дозвільна, емоційна, сексуальна і т. д.

Основні форми сім'ї та різновиди шлюбу (нуклеарна і розширена сім'я, моногамія і полігамія, груповий шлюб, патріархальні і матріархальні сім'ї, егалітарна сімейна система тощо). Соціально-правові та моральні засади регулювання шлюбно-сімейних відносин в Україні.

Соціологічний аналіз проблем подружнього життя в Україні та світі. Вплив чинників макро-, мезо-, мікросередовища на стан шлюбно-сімейних відносин у сучасній українській державі. Напруження, конфлікти у сім'ї, шляхи їх подолання. Чинники впливу і тенденції розвитку сучасної сім'ї (світовий і вітчизняний досвід). Розлучення та його основні причини.

Демографічна ситуація і особливості демографічної політики української держави. Фактична депопуляція населення України і проблеми стабілізації демографічної ситуації.

Основні поняття: соціологія сім'ї, сім'я, шлюб, функції сім'ї, нуклеарна сім'я, розширена сім'я, моногамія, полігамія, життєвий цикл сім'ї, розлучення.

Питання для обговорення, ситуативні задачі (кейси)

1 У чому полягають особливості сім'ї як соціального інституту і малої соціальної групи?

2 Чому інститут сім'ї вважається базовим у будь-якому суспільстві? Чому люди створюють сім'ї?

3 Які форми шлюбу зазвичай розрізняють дослідники сімейних відносин?

4 Які основні функції сім'ї ви можете назвати?

5 Які з проблем сучасної сім'ї є найбільш гострими?

6 Назвіть проблеми студентської сім'ї.

7 Назвіть причини розлучень у сучасній сім'ї.

8 Якою є роль сім'ї в соціалізації дитини, підлітка, молодої людини?

9 Чи можна говорити про кризу сучасної сім'ї? Якщо так, то в чому її суть?

Завдання 1. У сучасному суспільстві в інституті сім'ї та шлюбу відбуваються значні зміни. Одна з найнайпоширеніших тенденцій – збільшення кількості цивільних шлюбів. Соціологи констатують: якщо нинішня тенденція збережеться, то через 5 років кількість «цивільних» шлюбів стане більшою за офіційні. Вчені вважають, що причиною такої тенденції є відсутність необхідності офіційно реєструвати відносини, адже сьогодні жінки перестають потребувати законодавчо оформлених гарантій від чоловіків. І починають бачити в них не добувачів і повелителів, а рівних: друзів, партнерів, духовно близьких людей.

- Чи правильно є, на Вашу думку, зазначена теза?
- Оцініть позитивні та негативні сторони цивільного шлюбу.
- Як Ви вважаєте, серед яких груп населення цивільні шлюби трапляються частіше? (Серед жителів мегаполісів або маленьких міст і сіл, серед вихідців з забезпечених або бідних сімей; серед людей з вищою освітою або без неї).

Завдання 2. Сьогодні серед вчених починає переважати думка, що розлучення не заперечує інституту шлюбу. Воно заперечує тільки певний тип стосунків у шлюбі – відносин, побудованих на нелюбові подружжя, авторитарному придушенні, приниженні особистої гідності і нерівності статей. Розлучення відіграє фундаментальну роль у житті суспільства. Не можна заборонити розлучення, як не можна заборонити звільнення з підприємства.

Спробуйте самостійно сформулювати негативні і позитивні наслідки розлучення для суспільства в цілому, подружжя, що розлучається, та їхніх дітей. Аргументуйте свою позицію, надаючи статистичні дані, результати соціологічних опитувань, особисті спостереження.

Завдання 3. Багато соціологів (наприклад Е. Дюркгейм, Г. Спенсер) підкреслювали фундаментальну роль сім'ї в житті суспільства. Сім'я є індикатор, за яким можна судити про здоров'я суспільства. Деякі вчені вважають, що сучасна сім'я досягла глибокого розпаду і цей процес незворотний, вони провіщають загибель сім'ї. Інші позитивно ставляться до руйнування традиційної сім'ї і очікують виникнення нових, більш

демократичних форм сім'ї, які сприятимуть самовираженню всіх її членів. Останні дають оптимістичні прогнози щодо розвитку сім'ї у ХХІ столітті як вільного союзу, заснованого на любові, співпраці і спільному веденні господарства.

Якої Ви думки з приводу описаних фактів?

Як Ви вважаєте, яке майбутнє сім'ї в українському суспільстві?

Теми рефератів, есе

1 Альтернативні форми сімейного життя: форми, тенденції, причини, наслідки.

2 Гендерні стереотипи: минуле та сучасність.

3 Жінка в сім'ї: традиції та сучасність.

4 Повторні шлюби: їх особливості та проблеми.

5 Проблема стосунків поколінь у сучасній сім'ї.

6 Проблеми рольової диференціації в сучасній сім'ї.

7 Проблеми стійкості шлюбу.

8 Роль ЗМІ у формуванні іміджу сім'ї.

9 Самотній спосіб життя як феномен.

10 Соціальні проблеми молодих сімей у сучасному українському суспільстві.

11 Сучасна сім'я: проблеми і перспективи розвитку.

12 Особливості соціалізації чоловіків і жінок у теоретичному і культурно-історичному аспектах.

Література [3, 5, 9, 10; 20; 23; 30; 34; 54; 56; 60; 62; 63].

Семінар 14. Особливості виникнення та трансформації молодіжних субкультур

План семінару

1 Предмет, об'єкт і категорії соціології молоді.

2 Специфіка вивчення молоді як особливої соціально-демографічної спільноти у вітчизняній та західній соціології.

3 Особливості молодіжної культури в сучасному суспільстві.

4 Типи молодіжних субкультур.

5 Жаргон як явище молодіжної субкультури.

Соціологія молоді як спеціальна соціологічна теорія. Предмет, об'єкт, основні поняття і категорії соціології молоді. Напрямки соціологічного вивчення молоді: структурно-функціональний підхід; психоаналітична орієнтація у вивченні молоді; культурологічний підхід. Сучасний стан розвитку соціології молоді в Україні.

Молодь – суспільно диференційована соціально-демографічна спільнота. Сутність молоді та основні соціальні характеристики молоді, особливості і специфічні риси. Вікова стратифікація молоді. Психологічні особливості молодого покоління. Молодіжна свідомість і основні рівні її функціонування: когнітивний, емотивний та конативний. Соціальні проблеми молоді, їх зміст і типи. Самовизначення молоді і його різновиди: соціальне, політичне, професійне, економічне. Формування життєвих стратегій молоді. Уявлення молоді про життєвий успіх.

Молодіжна субкультура. Розвиток молодіжних субкультур в Україні. Типи молодіжних субкультур.

Державна молодіжна політика в Україні: складові та напрями. Молодь як об'єкт суспільних впливів і суб'єкт суспільного розвитку. Роль молоді у процесах відтворюваності суспільства. Основні тенденції соціальних процесів у молодіжному середовищі на прикладі України.

Основні поняття: соціологія молоді, молодь, психологічні особливості молоді, вікова стратифікація молоді, самовизначення, життєві стратегії, життєвий успіх, молодіжна субкультура, державна молодіжна політика в Україні.

Питання для обговорення, ситуативні задачі (кейси)

1 Які, на ваш погляд, існують соціально-економічні, соціально-політичні та соціокультурні передумови виникнення соціології молоді як галузі соціології?

2 Яку категорію людей ми можемо охарактеризувати як «молодь»? Які саме соціальні риси їм притаманні?

3 Охарактеризуйте біологічну, соціальну та психологічну складові молодіжного віку.

4 У чому полягає сутність вікової стратифікації молоді?

5 Перелічіть психологічні особливості молоді.

6 Розкрийте причини та механізми виникнення та розвитку субкультур.

7 Охарактеризуйте основні молодіжні субкультури сучасної української молоді.

Теми рефератів, есе

- 1 Духовний світ і ціннісні орієнтації молоді.
- 2 Конфлікти у молодіжному середовищі.
- 3 Молодіжна субкультура: поняття, напрями, дослідження.
- 4 Молодь як суб'єкт та об'єкт суспільних відносин.
- 5 Сімейно-шлюбні цінності молоді.
- 6 Соціальні характеристики сучасної української молоді.
- 7 Сучасні стереотипи маскулінності і фемінності у молоді.
- 8 Ціннісні орієнтації сучасної молоді.
- 9 Чинники соціальної активності і пасивності молоді.
- 10 Чи легко бути молодим у сучасному українському суспільстві?

Література [3, 5, 9, 14; 16; 20; 23; 30; 34; 54; 55; 58; 62].

Семінар 15. Культура як соціальне явище.

План семінару

- 1 Соціологічна сутність культури та її функції.
- 2 Основні категорії соціології культури (цінності, звички, звичаї, традиції, обряди, ритуали, поняття, мова, соціокультурні уявлення).
- 3 Форми і види культури.
- 4 Специфіка соціокультурної ситуації в Україні.

Соціологія культури: об'єкт, предмет, функції. Соціологічний підхід до вивчення культури і його специфіка. Основні сфери прояву людської культури та рівні її соціологічного дослідження. Культура як спосіб ціннісного освоєння дійсності. Основні категорії соціології культури: система цінностей і норм, санкції, соціокультурні зразки поведінки (обряди, звичаї, традиції), соціокультурні уявлення, поняття і мова.

Визначення поняття *культура*. Функції і дисфункції культури. Форми і різновиди культури. Внутрішня структура культури та її форми: загальнолюдська культура, суперкультура, субкультура, контркультура, девіантна культура, культура особистості. Елітарна, народна і масова культура. Культура і особистість. Культурна взаємодія та соціальна ідентифікація особистості.

Основні тенденції розвитку культури в сучасних умовах: глобалізація і універсалізація культури. Сучасні соціологічні теорії культури. Особливості національної культури. Проблеми національно-культурного відродження України.

Основні поняття: соціологія культури, теорії культури, культура, функції культури, дисфункції культури, форми та типи культури, субкультура, обряд, звичай, ритуал, традиція, цінності, мова.

Питання для обговорення, ситуативні задачі (кейси)

- 1 Розкрийте специфіку соціологічного розуміння культури?
- 2 Назвіть функції культури в суспільстві.
- 3 Які галузі культури ви знаєте? Наведіть приклади.
- 4 У чому полягає відмінність елітарної культури від народної?
- 5 Які форми і різновиди культури ви знаєте?
- 6 Опишіть характер взаємодії субкультури і контркультури з домінуючою культурою?
- 7 Що таке субкультура?
- 8 У чому полягає особливість міської і сільської культури?
- 9 Охарактеризуйте стан культури в Україні.

Завдання 1. Визначте, до якого виду культури – народної, масової або елітарної – належать нижче твори. Обґрунтуйте свою відповідь.

- 1 «Місячна соната» Людвіга Ван Бетховена.
- 2 Телесеріал «Друзі».
- 3 Роман Л. Толстого «Війна і мир».
- 4 Колядки, щедрівки.
- 5 Циркова вистава.
- 6 Музичний шлягер.

- 7 Балет П. Чайковського «Лебедине озеро».
- 8 Казка «Котигорошко».
- 9 Танець «гопак».
- 10 Детективні романи Д. Донцової.

Завдання 2. Охарактеризуйте причини появи масової культури. Назвіть позитивні і негативні сторони її функціонування. Свою відповідь проілюструйте прикладами з повсякденного життя.

Завдання 3. На прикладі культури хіпі проаналізуйте роль і функції контркультури в суспільстві. Які зміни в культурі відбулися під впливом цього руху?

Теми рефератів, есе

- 1 Витоки культурної різноманітності України.
- 2 Віртуальна культура і віртуальна особистість.
- 3 Вплив глобалізаційних процесів на розвиток сучасної культури.
- 4 Культура і особистість: типи соціалізації особистості.
- 5 Культура спілкування в студентському середовищі та основні вимоги до неї.
- 6 Культура як об'єкт соціологічного аналізу.
- 7 Культурні риси та цінності сучасного українського студентства.
- 8 Масова культура і інформаційне суспільство.
- 9 Позитивні і негативні тенденції розповсюдження віртуальної культури.
- 10 Специфіка соціологічного підходу до аналізу культури.
- 11 Тенденції розвитку української культури.
- 12 Характер взаємодій субкультури і контркультури з домінуючою культурою. Приклади таких взаємодій.

Література [3; 5; 9; 11; 13; 20; 23; 30; 34; 53; 54; 59; 62].

Семінар 16. Релігія в сучасному суспільстві та її вплив на інститут сім'ї

План семінару

- 1 Поняття, функції та типи релігій.
- 2 Значення релігії для суспільного життя.
- 3 Сім'я та релігія. Вплив релігії на інститут сім'ї в сучасному суспільстві: світовий та вітчизняний досвід.

Соціологія релігії: поняття, предмет, об'єкт і функції. Визначення поняття релігія. Об'єкт соціології релігії як наукової дисципліни – релігія як соціальне явище, її виникнення, розвиток і місце в духовному житті суспільства. Предметом соціології релігії є релігійні групи, їх утворення й функціонування, а також система контролю соціальної поведінки. Історія розвитку соціології релігії. Роль і місце соціології релігії серед інших наук.

Функції релігії: світоглядна, комунікативна, компенсаторна, регуляторна, легітимізуюча, інтегральна, культуротрансляюча. Поняття та функції церкви: ідеологічна (богослужбова), місіонерська (пропагандистська), філантропічна (благодійна), миротворча, просвітительська, соціально-етична, політико-правова й господарсько-економічна.

Методи соціології релігії: методи опитування та інтерв'ю; метод анкетування; метод спостереження; метод експерименту; крос-культурний аналіз; аналіз історичних документів та обробка статистичних даних; контент-аналіз.

Релігія та релігійні організації: типологія і форми. Критерії класифікації релігії: 1) за поширеністю – родоплемінні, національні, світові; 2) за історичними формами – архаїчні (тотемізм, фетишизм, анімізм, магія) та сучасні (теїстичні – віра в богів – християнство, іудаїзм, іслам та етичні – віра в моральні ідеали зв'язку із Всесвітом – буддизм, даосизм, конфуціанство); 3) за кількістю богів: політеїстичні — віра в декількох богів; монотеїстичні — віра в одного єдиного бога.

Типи релігійних організацій: церква, секта, деномінація, культ.

Релігія в сучасному суспільстві та її вплив на інститут сім'ї. Совість, провина, свобода совісті.

Основні поняття: соціологія релігії, об'єкт соціології релігії, предмет соціології релігії, релігія, функції релігії, церква, функції церкви, методи соціології релігії, історичні форми релігії, світові релігії, національні релігії, релігійні організації, типи релігійних організацій.

Питання для обговорення, ситуативні задачі (кейси)

- 1 Що досліджує соціологія релігії?
- 2 Назвіть та охарактеризуйте світові релігії.
- 3 Християнство й соціальна нерівність.
- 4 Як впливають сучасні релігії на суспільство на локальному та глобальному рівнях?
- 5 Охарактеризуйте соціальні доктрини сучасних християнських церков (католицької та православної).
- 6 Що таке свобода совісті?
- 7 Назвіть основні правові документи, які регулюють свободу совісті в Україні.

Теми рефератів, есе

- 1 Вплив сучасної релігії на суспільство на локальному, регіональному й світовому рівнях.
- 2 Головні елементи релігії як соціального інституту.
- 3 Джерела релігійної нетерпимості. Релігійний фанатизм та екстремізм.
- 4 Криза сучасного суспільства та «відродження релігії», її причини, характер і перспективи.
- 5 Нетрадиційні релігії в сучасному українському суспільстві.
- 6 Києво-Печерська лавра як духовний та культурний центр України.
- 7 Становище жінок і дітей у релігійній сім'ї.
- 8 Релігійна свідомість: сутність, структура, шляхи формування.
- 9 Релігія як феномен культури.
- 10 Формування духовності у молоді.

Література [3; 5; 9; 15; 20; 23; 30; 34; 38; 54; 62; 70].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1 Алексєєнко Н. В. Конфліктологічна компетентність майбутнього інженера: теорія і практика. *Всеукраїнський науково-практичний журнал «Директор школи, ліцею, гімназії». Спеціальний тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання»*. Київ : Гнозис, 2019. № 2. Том I (24). С. 181-190.

2 Ануфрієва Н. М., Зелінська Т. М., Єрмакова Н. О. Соціальна психологія : навч. посібник. Київ : Каравела, 2009. 215 с. (Бібл. шифр 88ББКА733)

3 Барвінський А. О. Соціологія: курс лекцій. навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 154 с.

4 Бенеш Г. Психологія : dtv-Atlas : довідник. Київ : Знання-Прес, 2007. 510 с. (Бібл. шифр 88ББКБ46)

5 Болотіна Є., Мішура В. Соціологія : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2007. 128 с.

6 Варій М. Й. Загальна психологія : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 967 с. (Бібл. шифр 88ББКВ181)

7 Варій М. Й. Психологія особистості : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 592 с.

8 Вікова та педагогічна психологія : навч. посібник / О. В. Скрипченко та ін.; за заг. ред . О. В. Скрипченка. Вид. 2-ге, допов. Київ : Каравела, 2007. 399 с. (Бібл. шифр 88ББКВ 433)

9 Герасимчук А. А., Шиян О. М. Соціологія. Київ : Вид-во Європ. ун-ту фінансів, інформаційних систем, менеджменту і бізнесу, 2000. 87 с.

10 Городяненко В. Г. Соціологія. Київ : Видавничий центр «Академія», 2008. 544 с.

11 Гостюхін М. С. Соціологія культури. Львів : Орест, 2000.

12 Гришина Н. В. Психологія конфлікту : учеб. пособ. Санкт-Петербург; Москва; Нижний Новгород : Питер, 2002. 464 с. (Бібл. шифр 88ББК Г859)

13 Даніл'ян В. О. Соціологія культури : конспект лекцій. Харків : УкрДАЗТ, 2009. 31 с.

14 Даніл'ян В. О., Міхеєва В. В. Соціологія особистості : конспект лекцій для студентів денної форми навчання. Харків : УкрДАЗТ, 2011. 43 с.

15 Даніл'ян В. О., Міхеєва В. В. Соціологія релігії : конспект лекцій. Харків : УкрДАЗТ, 2012. 73 с.

16 Дороніна М. С., Сасіна Л. О. Соціологія (візуалізація основних положень) : навч. посіб. Харків : Вид-во ХНЕУ, 2011. 172 с.

17 Дуткевич Т. В., Яцюк В. А. Вікова і педагогічна психологія : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : Друк ПП Буйницький О. А. 2006. 208 с.

18 Загальна психологія : хрестоматія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / упоряд. : О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. Київ : Каравела, 2007. 640 с.

19 Загальна психологія : підручник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. Київ : Каравела, 2011. 464 с.

20 Загальна соціологія. Хрестоматія / уклад. : В. Г. Городяненко, С. В. Легеза. Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2006. 515 с.

21 Катаєв С. Сучасне українське суспільство : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 200 с.

22 Коваліско Н. В. Основи соціальної стратифікації: навч. посіб. Львів : Магнолія, 2007. 328 с

23 Козловець Є. А. Соціологія: словник термінів і понять. Київ : Кондор, 2006. 327 с.

24 Количева Т. В. Психологія ділового спілкування : конспект лекцій. Харків: УкрДУЗТ, 2012. 106 с. (<http://metod.kart.edu.ua>)

25 Копець Л. В. Класичні експерименти в психології. Київ : Вид-во Києво-Могилянська академія, 2010. 142 с.

26 Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості Київ : Рад. школа, 1989. 608 с.

27 Куценко О. Інтелігенція на шляху класоформування. *Соціологія міста: наукові проблеми та соціальні технології*: зб. наук. праць. Дніпропетровськ : ДНУ, 2001. С. 118 – 122.

28 Лапан Т. Д. Історія соціології : навч. посіб. Львів : ВЦ ЛНУ, 2007. 236 с.

29 Лисянська Т. М. Педагогічна психологія : практикум : навч. посіб. Київ : Каравела, 2009. 223 с. (Бібл. шифр 88ББКЛ639)

- 30 Литвин А. П., Кубаєвський М.К., Лук'яненко С.В. Соціологія: навч. посіб. Львів: Новий Світ-2000, 2010. 332с.
- 31 Ліфарєва Н. В. Психологія особистості : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 238 с.
- 32 Ложкін Г. В., Пов'якель Н. І. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика : навч. посіб. Київ : Професіонал, 2007. 416 с.
- 33 Макарова Л. І., Гах Й. М. Основи психології і педагогіки. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 111 с. (Бібл. шифр 88ББК М152)
- 34 Масионис Дж. Соціологія. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 752 с.
- 35 Москаленко В. В. Психологія соціального впливу : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2007. 448 с. (Бібл. шифр 88ББКМ82)
- 36 Нестуля О. О., Нестуля С. І., Везомська С. Ж. Соціологія: практикум : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 272 с.
- 37 Паніна Н. В. Технологія соціологічного дослідження: курс лекцій. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2007. 320 с.
- 38 Пірен М. І. Соціологія релігії : підручник. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2008. 344 с.
- 39 Погорілий О. І. Соціологічна думка ХХ століття: навч. посіб. Київ : Либідь, 1996. 224 с.
- 40 Подольська Є. А., Подольська Т. В. Соціологія: 100 питань – 100 відповідей. Київ : «ІНКОС», 2009. 352 с.
- 41 Приходько Ю. О., Юрченко В. І. Психологічний словник-довідник : навч. посіб. Київ : Каравела, 2012. 328 с. (Бібл. шифр 88ББКП775)
- 42 Психологія особистості : хрестоматія : навч. посіб. / О. Б. Мельничук, Р. Ф. Пасічняк, Л. М. Вольнова та ін. Київ : . НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 532 с.
- 43 Сасіна Л. О., Мажник Н. А. Соціологія : навч. посіб. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2005. 208 с.
- 44 Сергеєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Загальна психологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 296 с
- 45 Сивогракова З. А. Роль дисциплін психологічного змісту у розвитку «soft-skills» компетенцій майбутніх фахівців

технічних спеціальностей у процесі підготовки у ВНЗ. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2019. Т. 10. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. Вип. 33. С. 178-187.

46 Сивогракова З. А. Особливості психологічних компонентів особистісного і професійного самовизначення студентів технічного ВНЗ. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди»* Тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». Київ : Гнозис, 2017. Вип. 37(3). Том I(21). С. 202-209.

47 Сивогракова З. А. Психологія стресу. Управління стресом як аспект психологічної компетентності фахівця : конспект лекцій. Харків: УкрДУЗТ, 2015. 43 с. (<http://metod.kart.edu.ua>)

48 Сивогракова З. А., Алексеєнко Н. В. Психологія емоцій. Регуляція емоцій : практикум з дисципліни «Психологія». Харків : УкрДУЗТ, 2017. 42 с. (Бібл. шифр 159.9С 343Гум)

49 Сивогракова З. А., Алексеєнко Н. В. Психологія управління : конспект лекцій. Харків : УкрДУЗТ, 2014. 41 с. (<http://metod.kart.edu.ua>)

50 Сивогракова З. А., Гармаш Н. В. Психологія : навч. посіб. Харків : УкрДАЗТ, 2007. 300 с. (<http://metod.kart.edu.ua>)

51 Сокурянська Л. Г. Вступ до соціології : навч. посіб. Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. 206 с.

52 Соціологічна теорія: традиції та сучасність : навч. посіб. / за ред. А. Ручки. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2012. 363 с.

53 Соціологія культури : навч. посіб. / за ред. О. М. Семашко, В. М. Пічі. Київ : Каравела; Львів: Новий світ, 2012. 215 с.

54 Соціологія : навч. посіб. / за ред. В. І. Докаша. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. 448 с.

55 Соціологія : навч. посіб. / за ред. Н. Й. Черниш. Київ : Знання, 2012. 446 с.

56 Соціологія: навч. посіб. / за ред. С. О. Макеєва. Київ, 2008. 566 с.

57 Соціологія : підручник / за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2010. 224 с.

- 58 Соціологія : підручник / за ред. В. М. Пічі. Львів : «Магнолія 2006», 2009. 293 с.
- 59 Столяренко О. Б. Психологія особистості : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 280 с.
- 60 Танчин І. З. Соціологія : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 351 с.
- 61 Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості : навч. посіб. Київ : Марич, 2009. 232 с.
- 62 Толстов І. В., Даніл'ян В. О. Соціологія : навч. посіб. Харків : УкрДУЗТ, 2018. 284 с.
- 63 Трикоза В. І. Соціологія сім'ї : конспект лекцій. Харків : УкрДАЗТ, 2005. 32 с.
- 64 Трикоза В. І. Соціологія : конспект лекції. Харків : УкрДАЗТ, 2005. 54 с.
- 65 Трикоза В. І. Суспільство як цілісна система : конспект лекцій. Харків : УкрДАЗТ, 2008. 54 с.
- 66 Трофімов Ю. Л. Психологія : підручник. Київ : Либідь, 2001. 558 с. (Бібл. шифр 88ББКТ462)
- 67 Трухін І. О. Соціальна психологія спілкування : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 336 с. (Бібл. шифр 88ББК Т801)
- 68 Філоненко М. Психологія спілкування : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 224 с.
- 69 Юрій М. Ф. Соціологія культури: навч. посіб. Київ : Кондор, 2006. 302 с.
- 70 Якуба О. О. Соціологія : навч. посіб. Харків : Константа, 1996. 161 с.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

і плани семінарських занять з дисципліни

«ПСИХОЛОГІЯ І СОЦІОЛОГІЯ»

Відповідальний за випуск Сивогракова З. А.

Редактор Буранова Н. В.

Підписано до друку 19.06.20 р.

Формат паперу 60x84 1/16. Папір писальний.

Умовн.-друк.арк. 2,25. Тираж 5. Замовлення №

Видавець та виготовлювач Український державний університет
залізничного транспорту,
61050, Харків-50, майдан Фейербаха, 7.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6100 від 21.03.2018 р.